

> Vanema taluaia kujundus oli üldjuhul üsna lihtne. Kambri akende all asusid tavalised ristkülikukujulised lillepeenrad pika- ealiste ja vähenõudlike püsililledega ning elumaja otsas või taga rohtaed viljapuude ja marjapõõsastega. Kusagil aia ääres või õuel lõhnas suve hakul sirel või ebajasmiiin. Kõogiviljapeenarde jaoks valiti koht, kus muld oli taimede kasvatamiseks kõige sobivam. Pärnumaal asunud Suura talus viis rohtaeda omapärane väravaehitis. (Foto: Eesti Põllumajandusmuuseum, 1929)

VANA AIA UUS ELU

Anneli Banner

FOTOD JA JOONISED: EESTI VABAÕHUMUUSEUM, HIIUMAA MUUSEUMID,
EESTI PÕLLUMAJANDUSMUUSEUM, EESTI RAHVA MUUSEUM, AJAKIRJAD AED JA EESTI TALU,
„AIALILLED, ILUPUUD JA PÕÕSAD“

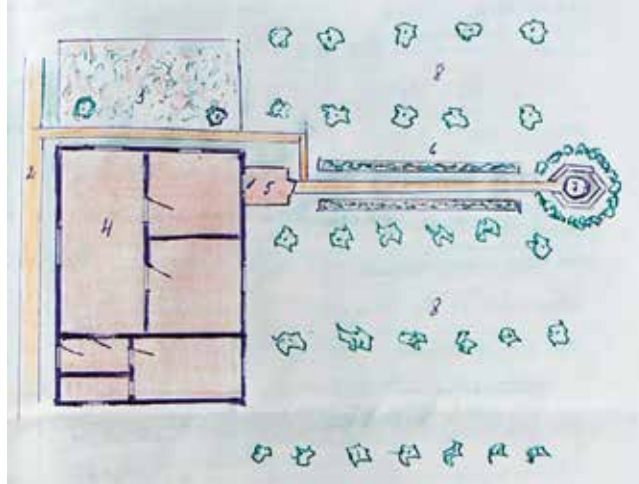
Ükski aed ei saa kunagi valmis ja kõik aiad muutuvad aja jooksul kas inimkäe või looduse sekkumise tõttu. Ometi võib vanades aedades leida põnevaid viiteid möödanikus olnule, mis jutustavad endiste aiapidajate püüdlustest ja saavutustest. Need jäljed on võimalik üles leida, kui oskame neid otsida ja tähele panna.

Jämedate tüvedega sammaldunud õunapuud, metsistunud sireli- ja lumimarjapõõsad, igal aastal uuesti rohu seest välja kasvavad pojengid või valged lõhnavad nartsissid ning kunagist teerada tähistavad astekivid õuemurus on vana aia kõnekad märgid. Sellise aia omanikuks saanuna tahetakse seal tavaliselt kohe ja kiiresti kaevama, istutama, välja juurima ja tagasi lõikama hakata. Enne aga, kui aias uue hooga

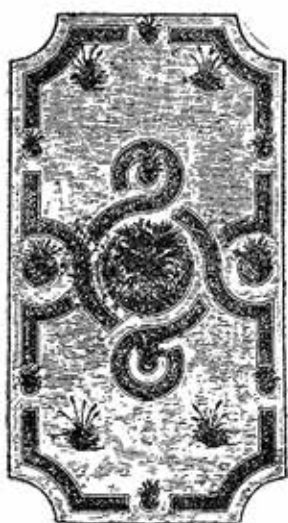
rassima asuda, tasub aeg mõneks ajaks hoopis maha võtta. Aeda võiks jälgida vähemalt aasta, et aru saada, mis või kes seal peidus on. Vanade viljapuudega on mõistlik olla isegi kannatlikum ja oodata veel kauem, sest nemad ei pruugi end kohe avada. Kärsitult ja ettevaatamatult tegutsedes võib kaotada mõne toreda taime või märkamata jääda mõni kujundusvõte, mis kõneleb aia ajaloost.

> Mõnes kohas rajati õuele sirelipõõsastest laube, veskikivist laud keskel ja puupingid ümber. 20. sajandi algul Põlvamaal Heisri külas rajatud aias viib uue elumaja klaasveranda (5) juurest alguse saanud teerada läbi õunaaia (8) sirelilaubeni (7). Teeraja ääres on pikad kitsad lillepeenrad (6), maja otsas suurem lilleaed (3). (Joonis: Eesti Rahva Muuseum)

~ Mõnes kohas ehitati õues istumiseks toekam lehtla. Hiiuimaalt pärit fotol seisavad 2 naist toreda koorimata puupulkadest valmistatud lehtmaja ees. (Foto: SA Hiiu- ja Saare Muuseumid)

> 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses oli peenematesse aedadesse moes rajada keerulisi ja töömahukaid musterpeenraid. (Lillepeenra kavand raamatust „Aialilled, ilupuud ja põõsad“, 1914)

Lillepeenar, sünnis maja äärde.

MILLEST ALUSTADA

Esimese asjana tuleb aias üle vaadata ja endale selgeks teha olemasolev olukord:

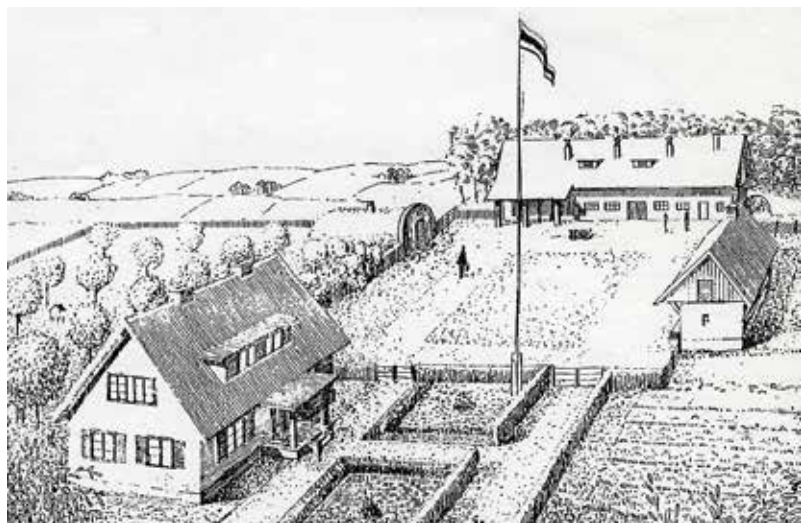
- Δ hoonete ja rajatiste (tarad, teed, trepid, terrass, kiviktaimla, basseini, lehtla, aiamaja jms) vanus, stiil ja seisukord;
- Δ vee ja kanalisatsioonitrasside ning elektrikaablite asukoht, drenaaž ja selle seisukord;
- Δ mikrokliima: ilmakaared, päikselised ja varjulised, tuulised ja tuulevaiksed kohad;
- Δ mikroreljeef: maapinna kalle, kõrgemad ja madalamad kohad, nõlvad;
- Δ veeolud: põhjavee kõrgus, vee liikumise suund, liigvee kogunemise võimalus, kuivad ja niisked kohad;
- Δ pinnas: savine, liivane või kruusane, huumuskihi paksus, mulla happesus;
- Δ taimestik: olemasolevad puud ja põõsad, lillepeenrad, nende vanus ja seisukord;
- Δ vaated: mis krundi ümbritseb, mis õuele paistab, mida tahaks näha või teistele näidata, mida mitte.

Ülevaatus käigus on mõistlik visandada alusplaan, millele kanda hooned ja rajatised, teed ja tarad ning juba kasvavad taimed. See on tulevase haljastusplaani alus, kus saab aia vastavalt pererahva vajadustele kõigepealt erineva otstarbega osadeks jagada. Koht tuleb leida majandusõuele auto parkimiseks ning küttepuude ja muude vajalike materjalide mahalaadimiseks ja ladustamiseks, viljapuudele ja köögiviljapeenardele, väiksemale või suuremale muruplatsile,

puhkenurgale, laste mänguväljale ja õueköögile. Oma ruumi vajab jooksmiseks ka pere lemmikloom. Siinkohal on õige aeg otsustada, mis olemasolevast alles jääb ja mis mitte. Aiaosade vahele saab planeerida istutusala ja alles viimases järjekorras võib asuda taimeliike ja -sorte valima.

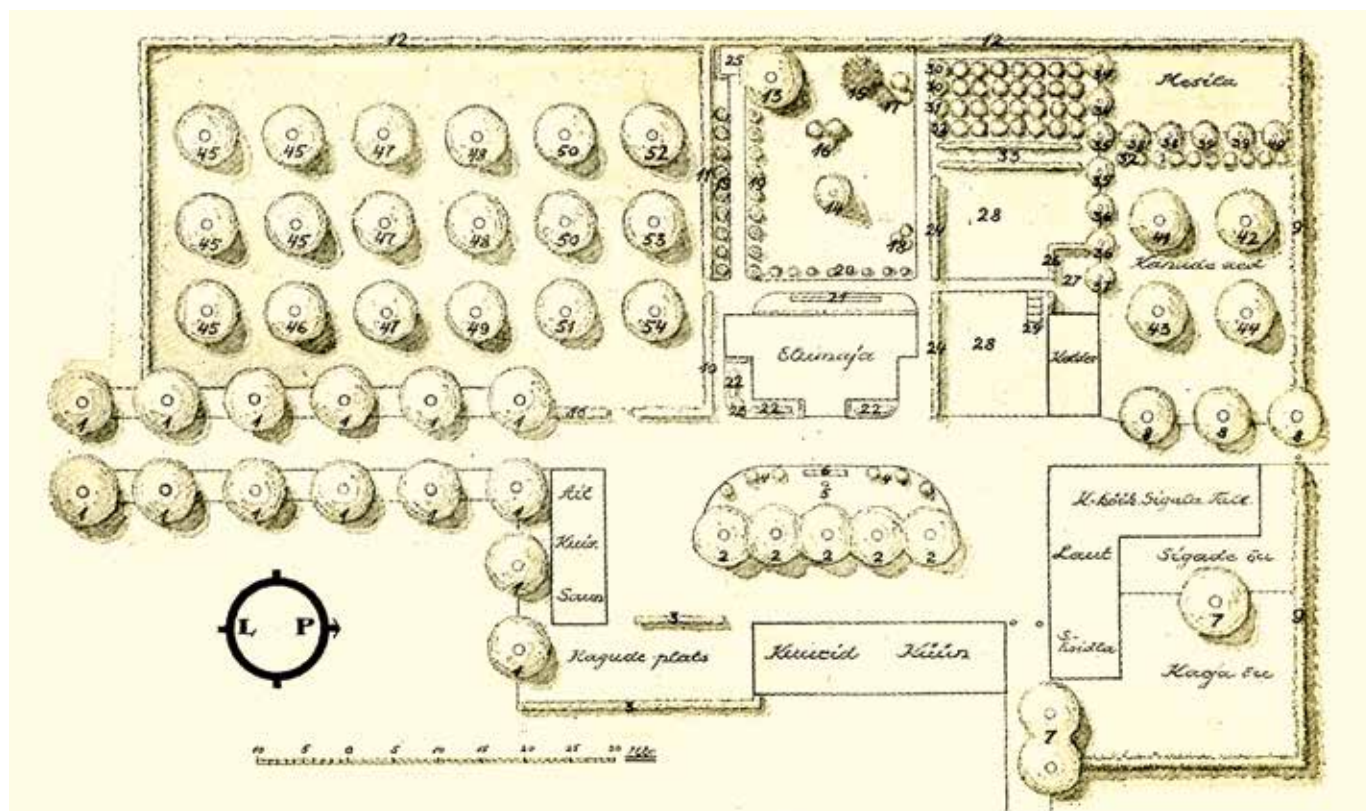
MIDA SILMAS PIDADA

Maja ümber paiknevat aeda ei saa vaadata hoonest eraldi. Aia kujundus, taimevalik, tarastus ja ehitusmaterjalid peavad elumajaga ühtse terviku moodustama. Hea on teada, mis ajast maja ja aed pärit on ning milliseid taimi ja aiakujundusvõtteid sel ajal kasutati. Selleks tasub uurida omaaegset aianduskirjandust ja vanu fotosid. Võib-olla on aia kohta säilinud isegi kunagine kujundusplaan. 1930. aastatel oli taluaia kavandite koostamine üsnagi levinud. Endisaegsed kihistused, olgu need siis taimed või kujunduselemendid, on osa aia ajaloo ja väärib üldjuhul säilitamist. Hindamatud on näiteks vanad puud (sealhulgas ka viljapuud), kuna neid on võimatu asendada. Aia kujunduses ja taimevalikus muudatusi planeerides tuleb lähtuda sellest, et uus ja vana oleksid kooskõlas ja sobiksid omavahel kokku.

^ Kaunis 1930. aastate Eesti kodu, kus on kõik tolle ajale iseloomulik olemas. (Joonis ajakirjast Eesti Talu, 1938)

~ 1920.–30. aastatel pandi taluaedades suurt rõhku aia selgele ja otstarbekale kujundusele ning kergele korraldusele. Aedade ülesehitus oli korrapärane ja kõik aiaosad olid üksteisest selgelt eristatavad. Pildile ilmusid erinevatest põõsaliikidest elavtarad, sirged sillutatud aiateed, suviseks õueeluks tugevama konstruktsiooniga lehtla või aiamaa, õue piirdele istutati aia ja õue kaitseks kuusehekk. Maja juures levis kindlasti sinimustvalge. (Rumba talu aiaplaan ajakirjast Aed, 1937)

~ Mulgimaal Orbiku külas asuva Tohvre-Miku talu liivatatud teed ja väikeste kividega ääristatud lillepeenrad maja ees on pärit ilmselt nõukogude-eelsest ajast. (Foto: Eesti Vabaõhumuuseum, 1962)

^ Tätta talu rehemaja ees oli 1930. aastatel aukohal valatud basseini, kus vesioinas purskkaevu jaoks vett ringi ajas. (Foto: Eesti Vabaõhumuuseum, 1982)

> Mõned talulilled on uskumatult vastupidavad ja visad ning õitsevad järjekindlalt ka siis, kui nende eest pole enam aastaid hoolitsetud. Vanaemade-aegsed floksid, pojengid, kingalilled ja teised väärivad kindlasti alalhoidmist. Roosad floksid mahajäetud talus Setumaal Rääptsova külas. (Foto: Eesti Vabaõhumuuseum)

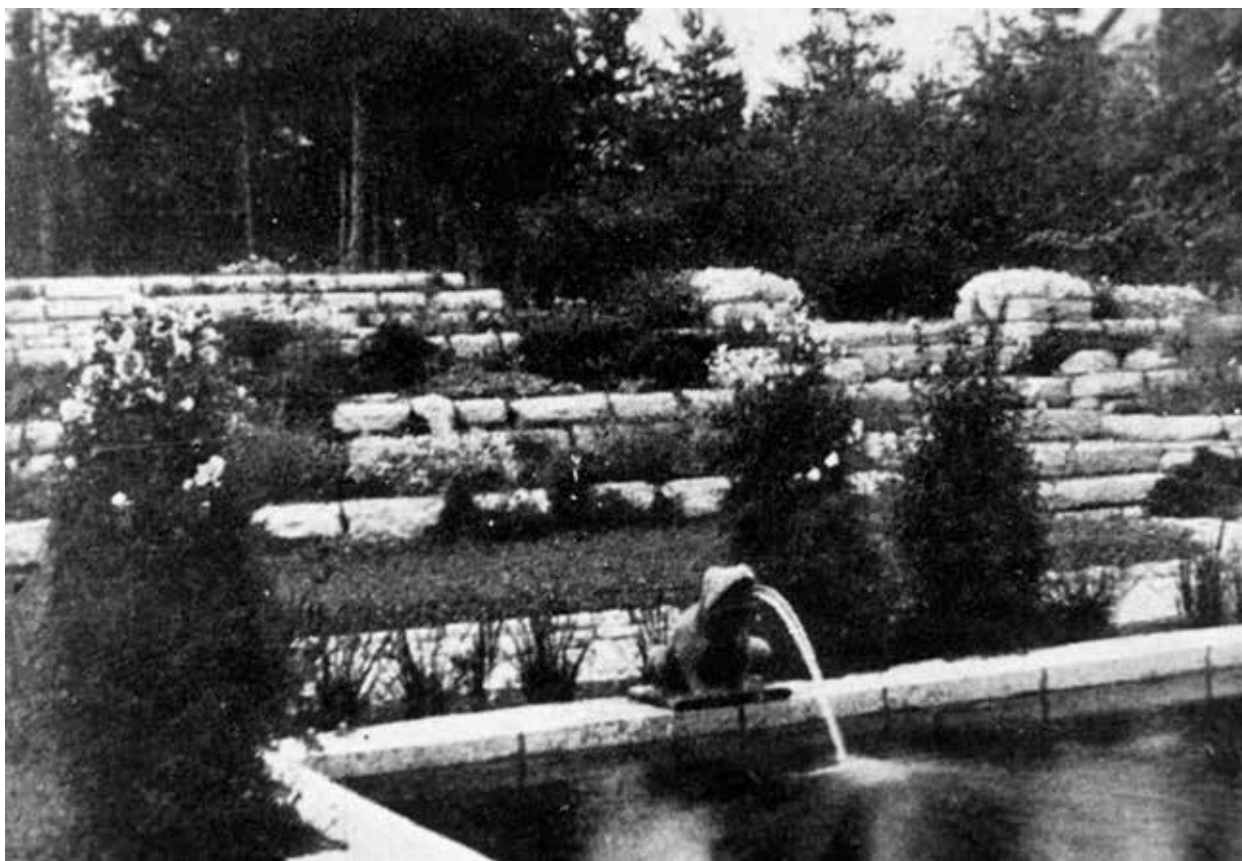
Üldiselt armastavad kõik aiataimed päikest ja viljakat mulda, mistõttu suurte puude alla või maja põhjakülge peenraid rajada ei maksa. Püsilillede seast leiab siiski hulgaliselt liike, mida saab edukalt kasvatada ka maja varjuküljel või puudepõõsaste vilus. Majandusõu, jällegi, võib vabalt asuda majast põhja pool ja varjus.

Vajadusel tuleb pinnast tasandada ja anda sellele väike kalle suunaga majast eemale. Kui aed asub järsumal nõlval, peab taimede istutamiseks ehitama astangud või terrassid. Täimekasvuks ei sobi hästi kuivad liivased ega ka rasked savimullad. Köögiviljapeenarde jaoks tuleb sel juhul mulda kindlasti parandada, kuid iluaia saab oskusliku taimevalikuga rajada ka kuivale ja toitainetevaesele või liialt niiskele alale. Iluaed koos puhkenurga või terrassiga paigutati vanasti elumajale kõige lähemale. Peenramaa ja viljapuud võisid jääda natuke kaugemale. Samas on väga mugav, kui köögis toimetades on värsked maitsetaimed ja aedviljad kohe maja juures ja käeulatuses. Pealegi ei tõmmata tänapäeval enam ilu- ja tarbeaia vahele kindlat piiri ning tarvilik võib samuti kaunis olla. Kui suureks üks või teine aiaosa kujundada, oleneb pererahva eelistustest ja võimalustest. Aed olgu nii suur, et aiatöö on mõnus tegevus, mitte raske koorem.

Täpsemalt saab eri aegade koduaedade kujundusest nii linnas kui maal ja levinumatest ilutaimedest lugeda ajakirja Pööning numbritest 1 ja 2 (2016) ning Pööningu erinumbrist Hoov (2020).

> 1930. aastatel sai linnaaedades suurmoeks kiviktaimla, mille juurde oli sageli kavandatud ka betoonist valatud basseini. Taluaedadesse rajati kiviktaimlaid harvemini, sest nende hooldamine oli aja- ja töömahukas. Suur kiviktaimla Tallinnas Nõmmel Palli tänaval. (Foto: Eesti Põllumajandusmuuseum)

> Iluaed lillepeenarde, teeradade ja pingiga Tätta talu rehemaja taga on mälestus Mulgimaa talude omaaegsest hiilgusest. (Foto: Eesti Vabaõhumuuseum, 1982)

